

Ekstraordinære bededage i Danmark 1551-1686

Af Peter Damgaard

Det er velkendt, at den moderne helligdag Store Bededag er den sidste rest af en tidligere, omfattende bededagstradition, der blev afskaffet ved lov i 1686. Denne tradition, der i den kirkehistoriske litteratur ofte anses for barn af 1600-tallets ortodoksi, er imidlertid kun dårligt belyst, selv om der i datiden blev viet betydelige ressourcer til planlægning og afholdelse af bededage. De blev prioriteret højt af øvrigheden, var en tilbagevendende pligt for den siddende sjællandske biskop, og der krævedes arbejdsnedlæggelse og deltagelse af hele landets befolkning. Trods den massive tilstedeværelse i kirkens liv har de ikke tiltrukket sig megen opmærksomhed.¹ I et forsøg på at råde bod på dette, skal der i det følgende gives en oversigt over afholdelsen af tredages bededage, fra deres opståen i 1550'erne til indførslen af Store Bededag i 1686.

Bededage var kirkelige ceremonier, der med bodsfærdighed, pønitense og bøn skulle afvende Guds vrede fra landet. Guds vrede gav sig nemlig udslag i plager, krig, epidemi eller fejlslagen høst, og tidens fremherskende holdning var, at befolkningen havde syndet mod Guds ord, og derfor blev straffet. Kun ved at forbedre sig, vende sig mod Gud med rette sindelag og bede om tilgivelse, kunne plagerne afværges.²

I Danmark udvikledes med tiden to slags bededage: de ordinære og de ekstraordinære. De ordinære var ugentlige eller månedlige dage, der normalt kun blev forordnet i krisetider. De ekstraordinære blev derimod

-
1. Den eneste, der har beskæftiget sig seriøst med emnet, er Martin Schwarz Lausten: *Peder Palladius og kirken*, 1987, s. 187-200, desværre kun for tiden indtil 1559. Mit følgende afsnit om bededage under Christian III bygger på denne tekst. Kapitlet blev senere genoptrykt i let omarbejdet form som Martin Schwarz Lausten, Samarbejdet mellem Christian d. 3. og biskop Peder Palladius om de ekstraordinære bededage, i: Ingemar Brohed, *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540-1610*, Oslo 1990, s. 45-56.
 2. Udbredelsen af denne »Guds straf«-opfattelse demonstreres i Anton Schindling, *Das Strafgericht Gottes*, i: Matthias Asche og Anton Schindling, *Das Strafgericht Gottes*, Münster 2001, s. 11-51.

afholdt både i krigs- og fredstid, og kunne derfor tjene til at afhjælpe eksisterende trængsler, afværge trusler, samt markere begivenheder, som øvrigheden fandt af stor vigtighed (f.eks. kongekroning, Reformationsjubilæet). En ekstraordinær bededag varede tre dage og skulle normalt afholdes samtidigt overalt.

Ser vi på deres oprindelse, er det klart, at bededagene har rod i førreformatoriske tider. Forbilledet og inspirationen er Bibelen, især det Gamle Testamente, hvor jøderne flere steder påbydes at holde særlige dage hellige som bod og aflad for deres synder. Det kendteste eksempel er 3. Mosebog, kapitel 16, der beskriver den store forsoningsdag, hvor israelitterne lægger menighedens synder over på en buk, der føres ud til ørkendæmonen Azazel. På dagen skal de faste og holde hvile; »For på den dag bliver der skaffet jer soning, og I bliver renset; I bliver renset for alle jeres synder for Herrens ansigt.« (vers 30)

I løbet af middelalderen opstod derfor traditioner for dage, der skulle være særligt bodfærdige, og med sådanne bibelske og førreformatoriske forbilleder for bededagsafholdelse varede det ikke længe, før protestanter indførte noget lignende. I Strassburg i 1532 blev de første ekstraordinære, protestantiske bededage afholdt; baggrunden var truslen fra tyrkerne, og under reformatoren Martin Bucers indflydelse blev de et fast indslag i protestantiske stater, afholdt med vekslende regelmæssighed alt efter region.³

Bededage under Christian III

I Danmark begyndte man også kort efter Reformationen at afholde ekstraordinære bedemesser og særgudstjenester. Den første af disse var i 1538, da menighederne i sønderjyske byer skulle takke Gud for de sejre, Han havde skænket kongen.⁴ Også i 1544 og 1546 lod kongen foranstalte ekstraordinære gudstjenester, første gang som tak for freden i Speyer mellem kejseren og de burgundiske; anden gang i anledning af den Schmalkaldiske Krig, som den tyske kejser ville føre mod protestanterne. Officielt var det ingen religionskrig og Christian III afviste da også at involvere sig, trods henvendelser fra tyske, protestantiske fyr-

3. Ludwig Schmidt, Kirchliche Buß- und Bettage, *Theologische Realenzyklopädie*, VII, Berlin 1981, s. 492-496.

4. 9. februar 1538 i H. F. P. Sejdlin, *Diplomatarium Flensborgense II*, 1873, s. 283.

ster. Alligevel lod han afholde bededage, som han motiverede med protestantismens truede stilling.⁵

Disse tidlige, ekstraordinære, kirkelige handlinger, som blev iværksat kort efter Reformationen og Grevens Fejde, var forsøg på at etablere en fælles, protestantisk bevidsthed blandt kongen og hans undersåtter. De skulle afstive kongens nyvundne magt og sikre de reformatoriske landvindinger, både indenrigs og udenrigs.⁶

Det er imidlertid først i 1551, at Christian III specifikt beder om afholdelse af tre på hinanden følgende bededage, hvilket blev bestemmende for den mangeårige bededagstradition. Kongen og rigets råd begrundede bededagene med, at den indre, kirkelige disciplin var i forfald og man måtte forvente, at Gud ville straffe landet. For at afværge det, skulle hver enkelt rette sig mod pønitense og bedring. Hver dag skulle der fastes, holdes messe og litaniprædiken, og det skulle indskræpes for menigheden, at fasten ikke var den gammeldags, katolske fastevis, men en protestantisk og kristen faste.⁷ Det var naturligvis vigtigt at forklare, hvordan det nye ritual skulle forstås, da mange præster fra den katolske tid endnu sad i sognene rundt omkring i landet.

Det understregedes i bededagsforskrifterne, hvor vigtigt det var, at alle involverede gejstlige var omhyggelige med afholdelsen af bededagene. Selve prædiken stod det den enkelte præst frit for at skrive. Han skulle dog sørge for at aktualisere den, tilpasse den tiden, og omtale aktuelle, lokale begivenheder, der kunne belyse det indre forfald. Sjællands biskop Peder Palladius nævnte som brugbare eksempler en incest og en blodskamssag fra Landskrona.

Derimod regnede man på andre områder uniformitet som afgørende: bededagene skulle afholdes samtidig overalt i riget, med de samme bibeltekster, og med den samme bøn, forfattet af Peder Palladius.⁸

Med Peder Palladius som ivrig medspiller forordnede Christian III ekstraordinære bededage 1551-1556, og knæsatte på den måde den lange tradition, der skulle vare til 1686. Baggrunden for bededagene skiftede fra år til år, i 1553 var det således en generisk formel om Guds plager, krig, død, blodsudgydelser og dyrtid, som befolkningens synder havde forårsaget, mens det i 1554 var krigen i det tyske kejserrige, der kræve-

5. 15. juni 1544 i Heise, *Diplomatarium Vibergense*, 1879, s. 238-239. Brev 2. juli 1546 i H. F. Rørdam, Bidrag til M. Hans Tavsens Levnet, i: KS, 2. rk., bd. III, s. 33-34.

6. Schwarz Lausten, *Biskop Peder Palladius og kirken*, s. 189.

7. 13. oktober 1551 i Rørdam, Bidrag til M. Hans Tavsens Levnet, s. 46.

8. 27. september 1551 i Heise, *Diplomatarium Vibergense*, s. 280-82.

de ekstra bod og bedring.⁹ Begge år hærgede desuden en hård pestepidemi. Motiveringen i 1556 var astronomiske fænomener, solformørkelse og en komet, synlig i 50 dage, som Gud ifølge Christian III havde ladet se som faderlige formaninger og advarsler.¹⁰

Bodsdriften sprang 1557 over,¹¹ men vendte tilbage i slutningen af året, med nyheden om et forhandlingssammenbrud i Worms, hvor de katolske og protestantiske lejre forsøgte at komme overens. Uenighed blandt protestanterne forårsagede, at forhandlingerne brast sammen, og da der samtidig foregik teologiske lærestridigheder mellem protestantiske teologer i Sachsen og Kursachsen, følte kongen stærkt nødvendigheden af at afholde bededage, der kunne modvirke denne spaltning og uenighed blandt trosfæller.

Splittelsen skyldtes ifølge kongen befolkningens egne synder, der forårsagede Guds vrede, og straffen havde nu indfundet sig. Kongen kom også ind på nogle af de bekymringer omkring fasten, som tidligere var blevet nævnt i 1551 og 1553, nemlig faren for, at bededagenes faste kunne forveksles med den gamle, katolske skik. Han betonedede derfor, at bededagene ikke anordnedes efter papistisk vane, men grundet et ægte, evangelisk sindelag, i modsætning til hvad han betegnede som katolikernes ydre skin og hykleri.¹²

At den korrekte gennemførsel af bededagene lå kongen meget på sinde gentages flere gange i hans breve og var en medvirkende årsag til en senere bestemmelse i Koldingrecessen fra 1558. Her blev det forbudt at udskænke brændevin eller anden drik før middag på en helligdag, da in-

9. 3. marts 1553 i Rørdam, Bidrag til Sønderjyllands Kirkehistorie i det 16. Aarhundrede, i: KS, 3. rk., bd. I, s. 87. 28. februar 1553 i Sejdelin, *Diplomatarium Flensborgense II*, s. 551-552. Forordningen for 1553 er trykt i Schumacher, *Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dännemark vom Jahr 1522 bis 1663*, III, s. 135-152. 29. maj 1554 i Heise, *Diplomatarium Vibergense*, s. 300-301. 7. marts 1555 i Rørdam, Bidrag til M. Hans Tavsens Levnet, s. 305-306.

10. Brevet til Hans Tausen 31. maj 1556 i Rørdam, Bidrag til M. Hans Tavsens Levnet, s. 314. Mansa, *Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark*, s. 154-159. Schwarz Lausten, *Biskop Peder Palladius og kirken*, s. 197. 2. juni 1556 i Sejdelin, *Diplomatarium Flensborgense II*, s. 658-59.

11. Muligvis er kilderne til bededagene i 1557 bare gået tabt, f.eks. kendes bededagene i 1552 kun via en indirekte omtale (se note 8 ovenfor).

12. Til superintendenterne 20. december 1557 i H. F. Rørdam, Bidrag til M. Hans Tavsens Levnet, s. 316-317. Til hertugdømmerne 21. december 1557 i Sejdelin, *Diplomatarium Flensborgense II*, s. 788-790.

gen af den grund måtte forhindres i at søge kirken og høre prædikenen. Øvrigheden skulle holde skarpt øje med det, og i øvrigt med gennemførslen af helligdagene.¹³

Frederik II og den Nordiske Syvårskrig

Christian III døde 1. januar 1559 og den nye konge, hans søn Frederik II, lod efter opfordring fra Peder Palladius afholde ekstraordinære bededage i forbindelse med hans begravelse.¹⁴

Som noget nyt blev det ikke de eneste ekstraordinære bededage det år. Da Frederik II kun kort tid efter besluttede at deltage i Ditmarskerfelttoget, befalede han, at der skulle holdes bededage, der kunne bede om sejr for hans hær, da han nu begav sig i krig for at betvinge de ulydige undersåtter i Ditmarsken.¹⁵

Allerede fra sine første kongear viste Frederik II dermed, at bededagene kunne bruges mere offensivt end hans fader havde gjort. Ganske vist tog han i årene 1560-61 ikke selv initiativ til dem, men accepterede blot Peder Palladius' afløser, biskop Hans Albertsens forslag.¹⁶ Fra 1562 behøvede han ikke længere nogen opfordringer og var derefter selv initiativtager til de mange ekstraordinære bededage og gudstjenester. Det skyldtes tidens stemning, præget af krigsforberedelserne mod Sverige, der resulterede i den Nordiske Syvårskrig 1563-70. Frederik II optrappede under krigen brugen af bededage markant: så snart der var behov for en ekstra indsats, hvis faren var særlig stor eller Danmark vandt en sejr, lod han afholde ekstraordinære bededage. I mindre grad end tidligere var krigsbededagene derfor møntet på generelle betragtninger om befolkningens synder og dårligdom, snarere blev de knyttet til bestemte begivenheder gennem hele krigen.¹⁷ Det blev derfor også normalt med flere sæt bededage om året, som i 1559.

Således udsendtes i starten af juni 1563 første gang brev om bededage, under de sidste, afgørende forhandlinger om et forsvarsforbund

13. CCD I, s. 10.

14. Brev af 22. januar 1559 i DKL II, s. 42.

15. Brev 9. maj 1559 i *KB 1556-1560*, s. 281.

16. Brev 6. januar 1560 i *KB 1556-1560*, s. 355. Brev 31. januar i *KB 1556-1560*, s. 358. Brev 25. december 1560 i *KB 1556-1560*, s. 475. Brev 2. januar (muligvis 2. februar) 1562 i *KB 1561-1565*, s. 95.

17. Paul Douglas Lockhart, *Frederik II and the Protestant Cause*, Leiden/Boston 2004, s. 72-73.

vendt mod Sverige.¹⁸ Allerede i november skrev kongen igen til biskop Hans Albertsen om flere bededage, denne gang i anledning af slaget ved Mared. Kongen beskrev først slagets udfald, hvor mange svenske soldater der faldt, og at den danske hær havde erobret svensk artilleri, og derefter, at han regnede sejren for Guds gerning og ville have afholdt bededage, der skulle takke Gud for sejren og bønfalde Ham om fortsat at give danskerne overtaget mod fjenden.¹⁹

Året efter blev der også afholdt bededage to gange, i henholdsvis maj og august. Da ordren om den første bededag udgik, var der lagt planer om et fredsmøde i Rostock, indbudt af den tyske kejser. Det skulle starte 22. maj og man har formentlig ønsket at afholde bededagene samtidig med fredsforhandlingerne.²⁰ Da der blev berammet bededage anden gang var krigssituationen årsag: kongens krigsfolk, der rykkede ind i Sverige, skulle støttes, og samtidig formodedes den svenske flåde at være nær.²¹ Hans Albertsen foreskrev derfor prædikener over 20. salme, som passede tematisk glimrende til krigssituationen; salmen udtrykker et ønske om, at Gud må huske på sin »salvede«, dvs. kongen, og forudser derpå sejr ved påkaldelsen af Gud. Salmen slutter med en militær sammenligning: »Andre påkalder vogne og heste, men vi påkalder Herren vor Guds navn. De andre synker i knæ og falder, men vi rejser os og holder stand.« Den igangværende krig blev spejlet i Gamle Testamente, og konklusionen var dels optimistisk, sejr til danskerne, dels bodskristen, idet sejren kun ville komme, hvis man påkaldte Gud.

Også 1565 blev afholdt flere bededage. Hans Albertsen valgte 40. salme som basis for bededagene i juni, en salme, der betoner tillid til Gud som afgørende for sejren over fjender.²² Tilliden til Gud var dog kun en komponent af danskernes kampvilje. I august fik Frederik II store problemer med vigtige tropper stationeret i Skåne, idet han ikke kunne betale deres aftalte sold. Der var stort behov for at få dem med i kampene, så kongen førte lange forhandlinger med dem, og fik en aftale i stand 30. august, ifølge hvilken regimentet straks skulle bryde op og rykke

18. Brev 3. juni 1563 i *KB 1561-1565*, s. 258-259. Krigsforberedelserne behandles i Frede P. Jensen, *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, 1982, s. 43-72.

19. Brev 13. november 1563 i H. F. Rørdam, *Forhandlinger paa Roskilde Landemøde 1554-69*, i: KS, 2. rk., bd. II, s. 478.

20. Brev af 10. maj i DKL II, s. 74-75. Jensen, *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, s. 110f.

21. Brev 20. juli i *KB 1561-1565*, s. 476.

22. Brev 29. april i *KB 1561-1565*, s. 597.

mod fjenden.²³ Det forklarer den skrivelse om bededage, der dagen efter udgik til biskop Hans Albertsen, om at holde bededage på Sjælland i anledning af den forestående oprykning med krigsfolket.²⁴

Det efterfølgende år, 1566, blev et højdepunkt for ekstraordinære gudstjenester, med ikke færre end tre sæt bededage, i marts, maj og oktober, samt en takkegudstjeneste for befrielsen af Bohus slot, der i to måneder havde været under belejring af svenskerne.²⁵

Så meget desto mere påfaldende er det pludselige ophør af ekstraordinære bededage, der sætter ind kort tid derefter. Der blev ikke holdt bededage før efteråret 1569. Det år blev Poul Madsen superintendent over Sjællands stift efter Hans Albertsen; formentligt har han villet markere sig med en ekstraordinær kirkelig ceremoni.²⁶ Men derefter sætter en længere pause ind, uden det dog er klart, hvorfor man i slutningen af krigen neddrolede brugen af bededage. Efter krigen var der naturligvis ikke længere det samme behov for krisemarkeringer, men det er påfaldende, at man de første fire krigsår, 1563-1566, afholdt ekstraordinære bededage ni gange, mens de sidste fire år, 1567-1570, kun resulterede i én.

En del af forklaringen er nok, at de mange krigsbededage gav befolkningen ondt i kirken, så de simpelthen blev væk. Under krigen fandt øvrigheden det nemlig flere gange nødvendigt at sende åbne breve til alle kongens undersåtter, for at indskærpe, at bededagene skulle overholdes.²⁷ Præsterne blev også klandret for dovenskab, fordi de undgik at benytte de rundsendte prædikendispositioner.²⁸ De ekstraordinære bededage havde altså ikke ubetinget befolkningens opbakning, og da bededagene i 1580'erne blev opprioriteret, skete det med ekstra hensyn til befolkningens deltagelse.

23. Jensen, *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, s. 144.

24. Brev 31. august i *KB 1561-1565*, s. 653.

25. Brev 9. februar i *KB 1566-1570*, s. 12. Brev 24. april i *KB 1566-1570*, s. 41. Brev 27. september i *KB 1566-1570*, s. 89. DKL II, s. 72.

26. Brev 5. september 1569 i *KB 1566-1570*, s. 497.

27. Til Fyns stift 9. maj 1564 i DKL II, s. 73-74. Til Skåne samme dato i *Danske Magazin*, I.r. VI, s. 57. CCD I, s. 307 (datoen 21. april passer ikke ifølge *KB 1566-1570*, s. 41, der giver 24. april som den rigtige dato). Brevet blev igen udsendt i uændret form 27. september, *KB 1566-1570*, s. 90.

28. Rørdam, *Forhandlinger paa Roskilde Landemode 1554-69*, s. 486-487. Også Engelstoft noterer, at præsterne var uvillige til at benytte de fremsendte prædikener, »maaske fordi den tilsendte Prædiken var paa Latin.« Engelstoft, *Liturgiens eller Alterboogens og Kirkeritualets Historie i Danmark*, 1840, s. 111.

Efter otte år uden ekstraordinære bededage genindførte Frederik II og biskop Povl Madsen dem tidligt i 1578. Ifølge digteren Erasmus Lætus skyldtes genoptagelsen af traditionen en bonde fra Samsø, der i foråret 1577 bragte kongen et budskab fra en havfrue ved navn Ibrant. Hun forudså prins Christians fødsel, og at han ville blive en strålende hersker i Norden. Til gengæld ønskede Gud, at kongen ville skride ind overfor den stadigt tiltagende synden i landet. Efter prinsens fødsel kom bonden igen, og overbragte til kongen Ibrants budskab om, at selvom hans søn nu var blevet født som forudsagt, var bod og bedring endnu ikke indtrådt. Kongen skulle derfor foranstalte nogle bods- og bededage. Kongen endte med at sende bonden væk, idet han henviste til, at Gud allerede havde åbenbaret sig i Bibelen, og man derfor ikke kunne fæstne lid til havfruer eller lignende gespenster.²⁹ Men da en komet tydeligt lod sig se på nattehimlen i november, huskede han måske bondens ord. 1577 var nemlig ikke blot for kryptozoologien, men også for astronomien et vigtigt år, idet en komet 11. november inspirerede Tycho Brahe til værket *De mundi aetherei recentionibus phaenomenis* (udkom 1588), og Jørgen Dybvad skrev en lille bog, der ligesom i 1550'erne forklarede kometen som vartegn for kommende pest og dyrtid.³⁰ Kongen skyndte sig at sende brev til Povl Madsen og bede ham om at arrangere bededage 27.-29. januar 1578.³¹

I efterårsmånederne 1580, fra oktober til midt-december, var igen en komet synlig og der blev derfor afholdt bededage i starten af 1581.³² I bededagsskrivelsens slutbøn kom biskop Poul Madsen ind på den uheldsvangre komet, som han mente manede til alvorlig pønitense, og Odensebispens Nils Jespersen forklarede sit stift, at bededagene skyldes

29. Lætus' moderne udgivere analyserer historien som en fremstilling af Frederik II's rettroenhed, idet kongen ender med at afvise havfruens krav. Set fra bondens synspunkt kunne historien måske afspejle befolkningens urolighed over 1570'ernes manglende bededage? Karen Skovgaard-Petersen og Peter Zeeberg (udg.), *Erasmus Lætus' skrift om Christian IV's fødsel og dåb*, København 1992, s. 99-119, 293-311. Historien optræder også i Peder Resen, *Frederik II's Krønike*, København 1680, s. 302, 308-11.

30. Alex Wittendorf, *Tyge Brahe*, s. 128-129. Jørgen Dybvad, *Om Kometers Betydning som Jærtegn i fordums Dage*, 1577 (genoptrykt 1922).

31. Brev 20. november 1577 i DKL II, s. 277.

32. John Christiansson, *On Tycho's Island*, s. 69. I *Kirkeleksikon for Norden* anføres i artiklen »Bededage«: »1580, da en Komet havde vakt stor Forfærdelse, blev der afholdt 3 B[ededage] i Træk (16-18. Jan.)«. Der menes naturligvis i januar 1581, da kometen 1580 kun var synlig i efterårsmånederne. Også Mansa, *Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark* angiver datoerne som 16.-18. januar. Det må være blevet ændret, da det i brevet til lensmændene udtrykkeligt angives, at dagene er 27.-28. februar og 1. marts: brev 3. december 1580 i CCD II, s. 177-178.

at kongen havde set »denne himlens nye skikkelse, kometen, med største sikkerhed Gud den almægtiges retfærdigheds og vredes tegn, som snart er fulgt af svær sygdom og epidemi.«³³

Disse astronomiske fænomener var øjensynligt startskuddet til at kongen igen begyndte at benytte bededage. Desuden forsøgte han grundigere end før at sikre deres korrekte gennemførsel, ved fra starten af 1580'erne at forbyde verdslige arrangementer samtidig med bededagene. Det var især henvendt til bønderne, som kongen havde mistænkt for at ignorere bededagene, til fordel for »ting oc stefne og anden verdslig handtering«.³⁴ Så snart bededagene var fastsat, blev det derfor rutine at inddrage den verdslige øvrighed, dvs. alle stiftslensmænd, lensmænd, og landsdommere, der skulle forhindre afholdelsen af herredsting eller landsting samtidig med bededagene.³⁵

På den måde blev de ekstraordinære bededage i løbet af 1580'erne igen et fast indslag. Der blev i 1583 afholdt bededage to gange, i januar og november. De skyldtes primært en hård og ødelæggende pest, der også var temaet for de følgende års bededage, 1585-1588.³⁶ Biskop Poul Madsen beskrev i sine bønner sygdommen som Guds straf: »Du haf-fuer hiemsøgt disse Land oc Riger, met din retfærdige heffn oc straff, oc nu met denne languarinde oc gruelige Pestelentze«.³⁷

Den unge Christian IV

Christian IV fortsatte i sine første år som regent, også under formynderstyret, bededagstraditionen. Faderens død var den første anledning. Lidt forsinket skrev den unge Christian i december 1588 (faderen døde i april), at Gud hjemsøgte alle kongeriger med velfortjente plager,

33. Poul Madsen, *Brevis dispositio concionum, quæ in tribus diebus, publicarum precatationum 27. 28. Februarij & 1. Martij, ecclesiæ proponuntur*, København 1581. Pontoppidan, *Annales Ecclesiæ Danicæ*, III, s. 489.

34. CCD II, s. 177.

35. For 1580'erne f.eks. missive 30. december 1582 i DKL II, s. 355-56. Brev 17. december 1585 i *KB 1584-1588*, s. 427-28. Brev 12. december 1588 i *KB 1588-1592*, s. 129. Brev 17. november 1590 i *KB 1588-1592*, s. 493. Brev 18. november 1592 i *KB 1588-1592*, s. 884.

36. Brev 30. december 1582 i DKL II, s. 355-356. Brev 6. september 1583 i DKL II, s. 366. 16. november 1684 i *KB 1584-1588*, s. 201. Brev af 17. december 1585 i *KB 1584-1588*, s. 427-428. Brev af 9. december 1586 i *KB 1584-1588*, s. 626-627. Brev af 12. november 1587 i *KB 1584-1588*, s. 855.

37. Poul Madsen, *Conciones quæ in tribus diebus, Publicarum precatationum, 25. 26. 27. Ianuarij, Ecclesiæ proponuntur*, København 1585. Uden paginering.

og således også Danmark, som havde mistet Frederik II. Christian IV mente endvidere, at værre var i vente, signaleret af det ekstraordinært dårlige vejr. Derfor blev bededage påbudt i februar 1589 for at afværge »Guds retfærdige vrede og vore mangfoldige synders velfortjente straf«, den standardformulering, der altid kunne begrunde bededage.³⁸ Ordret gik den flere gange igen de næste mange år: Christian IV holdt bededage hvert år 1590-1597, og 1599-1601.³⁹ En hård pestepidemi hærgede landet, og bededagene 1593-95 henviser specifikt til den grasserende sygdom, men ellers forklares behovet for bededage med den bodskristne tanke om at afværge Guds velfortjente straf for landets synder.

En ensartet gudstjeneste over hele landet lå tidligt Christian IV på sinde og de ekstraordinære bededage kunne vænne gejstligheden til at gennemføre kirkelige handlinger mere homogent.⁴⁰ Samtidig blev bededagene brugt til at markere den nye konges magtovertagelse, f.eks. inkluderede biskop Vinstrup til bededagene 1596, der blev holdt seks måneder før Christian IVs kroning, en slutbøn om, at Gud skulle kronen prinsen med sin nåde og sande kongelige dyder. Bededagene blev på den måde brugt som optakt til kroningsfestlighederne senere på året.⁴¹

38. Brev 12. december 1588 i DKL II, s. 457-459.

39. Brev 16. december 1589 i DKL II, s. 476. Brev 17. november 1590 i *KB 1588-1592*, s. 493. 22. november 1590 i Rørdam, *Kjøbenhavns Universitets Historie IV*, s. 370-371. Brev 10. december 1591 i DKL II, s. 492. Brev 21. november 1592 i DKL II, s. 504. Brev 15. november 1593 i DKL II, s. 514. Brev 17. november til Valkendorf i *Danske Magazin*, 2. rk., bd. I, s. 174. Brev 21. november 1594 i *KB 1593-1596*, s. 364. Brev til lensmænd og landsdommere 25. november 1595 i *KB 1593-1596*, s. 557. Brev til biskop Peder Vinstrup 20. november 1596 i *KB 1593-1596*, s. 56. Brev til biskop Peder Vinstrup 24. oktober 1598 i *KB 1598-1602*, s. 339, og til lensmænd og landsdommere 20. november 1598 i *KB 1598-1602*, s. 346. Brev til lensmænd og landsdommere 22. december 1599 i *KB 1598-1602*, s. 453. Brev til lensmænd og landsdommere 4. september 1600 i *KB 1598-1602*, s. 666-667.

40. Missive til bisperne 28. januar 1598 i CCD III, s. 64. Kornerup, *Det lærde tidsrum*, s. 229.

41. Bededagene blev afholdt 22.-24. marts. Brev til lensmænd og landsdommere 25. november 1595 i *KB 1593-1596*, s. 557. I bønnen beder Vinstrup Gud: »Krone du hannom [dvs. Christian IV] met din Naade oc met sande Kongelige dyder, Gudfryctighed, Ydmyghed, Retferdighed, Viisdom oc Forstand.« Peder Vinstrup, *Conciones tribus diebus publicarum precationum*, 22. 23.24 Martii 1596, *Ecclesijs danie & Noruegiæ proponenda*, København 1596. Christian IVs kroning fandt først sted 29. august 1596. Om biskop Vinstrups rolle og kroningens teokratiske tradition, se Sebastian Olden-Jørgensen, *Det genfundne originalmanuskript til Peder Vinstrups kroningstale 1596*, i: *Danske Magazin*, 1999, rk. 9, bd. I, s. 245-270.

Efter århundredeskiftet var Danmark rigt, havde ikke oplevet krig i 30 år, og var midlertidigt fri for pest. Bededagenes hyppighed faldt, i lykelige tider var de ikke så nødvendige, selv om ortodoksiens vinde blæste gennem landet.

I anden halvdel af 1500-tallet blev der, bortset fra 1570'erne, holdt bededage praktisk taget hvert år. I tiåret op til Kalmarkrigen blev der kun holdt tre bededage, 1604, 1608, og 1610.⁴² Ganske vist gav Kalmarkrigen anledning til bededage 1611 og 1612, samt særgudstjenester for de sejre, som blev opnået.⁴³ Alligevel betød Kalmarkrigens relativt korte og for Danmark gunstige forløb, at der heller ikke efter krigen var samme behov for bededage som i 1500-tallet. Under biskop Vinstrup blev der ikke holdt flere, først efter indsættelsen af biskop Hans Poulsen Resen 1615 blev der igen forordnet bededage.

At bededagene ikke længere var så højt skattede som i 1500-tallet ses tydeligt deraf, at Resen, der normalt betegnes som ortodoksiens fremmeste repræsentant, indtil Kejserkrigen kun afholdt ekstraordinære bededage hvert andet år, og i 1630'erne endnu færre. Til trods for denne nedtoning af bededagsfrekvensen anses Resens bispetid ofte som et højdepunkt for bededagene, ifølge Resens biograf Bjørn Kornerup fordi de »knugende Tidsforhold under Trediveårskrigen med særlig styrke drev Bodsstemningen frem.«⁴⁴

42. Bededagene i foråret 1604 blev udskrevet kort før rigsrådsmødet i Kolding, hvor Christian IV forventede samtykke til en krig mod Sverige. Det er nærliggende at se bededagene som den planlagte krigs første handling. Brev til biskop Vinstrup 25. november 1603 i *KB 1603-1608*, s. 101, og brev til lensmænd og landsdommere 14. december i *KB 1603-1608*, s. 109-110. Bededagene 1608 og 1610 blev forordnede som forberedelse til den lille prins Christians (»V«) kåring til tronfølger og den efterfølgende hyldning. Brev til lensmænd og landsdommere 15. januar 1608 i *KB 1603-1608*, s. 646. Brev til lensmænd og landsdommere 28. oktober 1609 i *KB 1609-1615*, s. 161. Claus C. Lyschander nævner bededagene i sine digte (forfattet ca. 1623) om kåringen af prinsen, v. 529-532, og om hyldningen, v. 91-108. Flemming Lundgren Nielsen, C. C. *Lyschanders digtning 1579-1623*, bd. I, s. 316, 341.

43. Således blev i foråret 1611 befalet en forbøn for kongen, adelen, krigsfolket og flåderne, og om sommeren en takkebøn i alle kirker for erobringen af Kalmar. Krigens forløb var derefter temmelig begivenhedsløst, og allerede 18. januar 1613 kunne man skrive til landets bisper og befale en takkebøn for freden afsagt i alle kirker, i særdeleshed alle kirker langs grænsen til Sverige. Brev 21. juni i *KB 1609-1615*, s. 388. Breve 23. april og 7. august i DKL III, s. 36-37. Brev til lensmændene 11. april 1612 i *KB 1609-1615*, s. 487. Breve 18. og 30. januar 1613 i *KB 1609-1615*, s. 562 og 564.

44. Bjørn Kornerup, *Biskop Hans Poulsen Resen*, II, København 1968, s. 227. J. Oskar Andersen, Dansk Syn paa Fromhed og 'Gudfrygtigheds Øvelse' i ældre Luthersk Tid, i: A. E. Sibbensen (red.), *Thomas Kingos Aandelige Siunge-Koor*, København 1931, s. xlvii-xlviii.

Biskop Resens første bededag fejredes i februar 1617, jubelåret for Reformationen, som en tidlig optakt til de store Reformationsfester.⁴⁵ Resen omtalte da også i bededagsprædikenerne temaet for reformationsfesten: ikke blot en mindefest, men en jubelfest for den rette læres sejr. Han pointerede, at tidligere levede kristendommen i et egyptisk mørke og åndeligt Babylon, men med Luther var befrielsen kommet, selvom der indtil for nylig havde været elementer (dvs. kryptokalvinister), der angreb læren.⁴⁶

I 1619, 1621 og 1623 blev bededagene holdt på baggrund af den stadig mere truende tyske krig, der udviklede sig til Trediveårskrigen. Stemningen var dyster, protestanterne stod truede af den katolske liga, og bibelteksterne til årenes bededage blev hentet fra Bibelens bodsfærdigste bøger, f.eks. den altid populære Salmernes Bog, hvor flere salmer udtrykker en klagende elendighed, som kun Herren kan bortjage.⁴⁷

Optakt til Kejserkrigen

Danmark fik også snart del i elendigheden. Christian IV forhandlede med rigsrådet og den nedersaksiske kreds om deltagelse i den tyske konflikt, en deltagelse, der endte med det katastrofale eventyr Kejserkrigen 1625-1629. Forberedelserne og forhandlingerne var længe undervejs, og blev signaleret med ekstraordinære gudstjenester. I 1624 skulle der således afholdes takkebøn i alle kirker, i anledning af opdagelsen og afværgelsen af katolske rænker i Danmark, og samtidig for fundet af en sølvmine i Norge. Gud skulle bønfaldes om fortsat at skærme Danmark for den papistiske tradition, og om at lade fortsætte den velsignelse, der havde ført til opdagelsen af sølvminen.⁴⁸ Man havde opdaget og optrevlet en ring af katolske, jesuitiske missionærer, der i Malmø og København havde undersøgt de danske forhold. Efter deres planer var blevet forpurret ved landsforvisning, udstedte kongen en forordning, der forbød katolske munke, jesuitter og lignende personer at rejse ind i landet, samt danske undersåtter at huse eller på anden måde bistå dem. Den ekstra taksigelsesbøn 1624 var den officielle markering

45. Brev om bededagene udgik 30. november 1616 til lensmænd og landsdommere, i *KB 1616-1620*, s. 100.

46. Kornerup, Reformationsjubilæet i Danmark, i: *KS*, 6. rk., bd. II, 40-41.

47. Brev til lensmænd og landsdommere 2. december 1618 i *KB 1616-1620*, s. 496. Brev til lensmænd og landsdommere 19. oktober 1620 i *KB 1616-1620*, s. 924. Brev 22. oktober 1622 til lensmændene, i *KB 1621-1623*, s. 454.

48. Brev 6. marts 1624 i *DKL III*, s. 107-108.

af sagens lykkelige afslutning, og tjente ikke kun indenrigspolitisk, men også udenrigspolitisk som signal om Danmarks loyalitet overfor protestantismen.⁴⁹

De sidste bededage før Kejserkrigen blev befalet i november 1624 og skulle afholdes marts 1625.⁵⁰ At Kejserkrigen allerede var godt på vej ses af tekstgrundlaget, som afspejlede den krigeriske stemning, Danmark befandt sig i. Hovedbudskabet var, at med Gud som skjold kan intet ondt ramme én: »Om end tusinder falder ved din side, titusinder ved din højre hånd, dig skal intet ramme. Med egne øjne skal du se, at de ugudelige får deres straf.« (Salme 91:7-8) Forventningen om snarlig krig kan også læses ud af den slutbøn, som Resen føjede til bededagene. Der skulle bedes for:

»at wi under vor eeniste FeltØffuerste oc Krigsherre, den rette gode Løue aff Juda Stamme, maatte traade den gamle onde Løue paa Halsen med alle Aspiders oc Otters forgift der hoss, oc saa undertraade oc tuinge, baade den onde tyranniske Løue oc den gamle kettiske Drage, med all Vold oc Spidsfindighed«. ⁵¹

Den militaristiske tone var glimrende i sin timing, idet det to dage efter bededagene, 25. marts, på et møde mellem nedersachsiske fyrster, blev besluttet at indkalde en kreds dag med det formål at vælge Christian IV til kredsoborst. Med overtagelsen af kredsoborstembedet kort efter var Kejserkrigen en realitet og kongen befalede, at man hver onsdag efter prædiken skulle fremsige en særlig bøn til hjælp for krigsindsatsen.⁵² Efter de første måneder gik med oprustning og hvervning

49. Forordning 28. februar 1624 i DKL III, s. 104-107. Missionsforsøget behandles af Einar Molland, *Det jesuitiske misjonsforsøk i Danmark 1623-24*, i: KS, 7. rk., bd. I, s. 284-359 (med tillægsbemærkninger af Bjørn Kornerup s. 360-364).

50. Brev 28. november 1624 til lensmændene, i KB 1624-1626, s. 281.

51. Hans Poulsen Resen, *De Bøner met Lectier oc Evangelier, som skulle brigus offuer Danmarckis oc Norgis Riger, udi de 3 almindelige Bededage, som ere den 21., 22. oc 23. Mart.*, København 1625. Uden paginering; citeret fra slutbønnen.

52. Nic. Helduadero, *En christelig Bøn, som alle Onsdage effter Predicken, vdi Kgl. May. aff Danmarcks Lande, Hertugdomme oc Stifter etc. den 20. Apr. 1625 beskikket oc befalet er, at bede oc læse*. København 1626. Det er formentlig denne bøn, Paul Douglas Lockhardt tænker på, når han skriver »Den første bededag under Kejserkrigen fandt sted i april 1625«. Som det ses var det imidlertid ingen bestemt bededag, men en fast bøn. Lockhardt, *Dansk propaganda under Kejserkrigen 1625-29*, i *Historie. Jyske Samlinger*, bd. 18, II, 1998, s. 229.

af soldater blev det endvidere besluttet, at der foråret 1626 skulle afholdes ekstraordinære bededag for at sikre Guds hjælp i krigsbegivenhederne.⁵³

Den store bededagsforordning 1626

Det hjalp ikke synderligt. Efter slaget ved Lutter am Barenberg 17. august 1626 frygtede man i Danmark katastrofen, med god grund. Om end krigen ikke var tabt, lod den udvalgte prins Christian, der i kongens fravær styrede landet med et regeringsråd, en omfattende bededagsforordning udgå, 25. september 1626.⁵⁴ I kirkehistoriske fremstillinger bliver denne forordning beskrevet som bededagenes højdepunkt, ofte også som begyndelsen på selve traditionen, og der er derfor grund til at beskæftige sig lidt nærmere med dens indhold.⁵⁵

En del diskussionsarbejde var gået forud for forordningen. Kongen og rigsrådet havde 1623 diskuteret, hvorledes man kunne komme sværgeren og banden til livs, da det førte til helligbrøde, helligdagsmisbrug med videre.⁵⁶ Endvidere havde Jesper Brochmand, på det tidspunkt professor ved universitetet, gennem lang tid brevvekslet med Holger Rosenkrantz den Lærde, om det moralske forfald i landet. Rosenkrantz var 1616 blevet optaget i rigsrådet, men forsøgte 1623 at blive løst fra forpligtelserne for at hellige sig teologien, men opnåede det ikke (først 1628 udtrådte han uden Christian IVs tilladelse af rigsrådet). Tilskyndet af sine teologiske overvejelser, og Brochmand, stillede Rosenkrantz forslag til forbedring af kirkedisciplinen og fik således stor indflydelse på 1626-forordningen, der formentligt er konciperet af ham og sandsynligvis forelagt gejstligheden i juni 1626.⁵⁷ Efter forordningen var

53. Brev 12. december 1625 i *KB 1624-1626*, s. 549.

54. CCD IV, s. 343-350. Også trykt i DKL III, s. 119-125, dog uden 6 tekstafsnit, der refererer indholdet af en bøn til brug på bededagene.

55. F.eks. Kornerup, Bjørn: *Det lærde Tidsrum. Den danske Kirkes Historie IV*, 1959, s. 251-257. Charlotte Appel, *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, s. 128. Hans Henrik Appel, *Krigshåndværk, gudfrygtighed og den militære disciplin*, i: Charlotte Appel, Peter Henningsen og Nuls Hybel (red.), *Mentalitet og Historie*, s. 146.

56. Kr. Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes historie I*, s. 366, 384-385. Resultatet blev forordning af 20. november 1623 mod sværgeren og helligbrøde, trykt i DKL III, s. 98-102.

57. Lockhart, *Dansk propaganda under Kejserkrigen 1625-1629*, s. 243, note 62.

vedtaget, rykkede han rådet for at offentliggøre den, og den synes generelt at have ligget ham meget på sinde.⁵⁸

Selve forordningen var således forberedt gennem længere tid, men offentliggørelsen skyldtes nederlaget ved Lutter am Barenberg. Teksten var usædvanlig i den detaljerede instruktion om, hvad bededagene skulle omhandle, og da den skulle afhjælpe den ulykkelige krigssituation, blev den ved ordre 28. april 1627 udvidet til også at omfatte hæren.⁵⁹

Grundene til forordningens nødvendighed blev angivet som udbredelsen af Guds retfærdige vrede, der førte til plager som krig, sygdom og dyrtid. En sand omvendelse ved hjælp af bededage, afholdt med bodfærdige hjerter, var påkrævet for at afværge straffene, der hang over landet. Forordningen påbød kun ordinære bededage: i købstæderne skulle hver fredag holdes en bodsprædiken med bøn, sang og litani, og på landet skulle bededagene holdes i hovedsognene den første onsdag i hver måned, i annexsognene den anden. Om henholdsvis onsdagen og søndagen skulle præsten fra prædikestolen formane menigheden at forberede sig på den kommende bededag, så den indfandt sig med den rette indstilling og uden ydre pragt.

Det var op til hver superintendent at organisere tingene, som han fandt for bedst; prædikens tekster blev således lagt ud til den enkelte præst, der dog skulle tage biskoppen med på råd. Desuden skulle bisperne skrive bønner til brug på bededagene og fordele den blandt præsterne. Disse skulle lade den trykke og fordele blandt menigheden; derfor måtte den ikke forfattes for vidtløftigt, ellers blev den »den gemene mand kædsommelig at bruge och oplæse.«⁶⁰ Disse to elementer, prædikenen og bønner, var grundstenene i bededagens opbygning. Ikke tilfældigt er bønner opbygget næsten modsat prædikenen. Prædikenen starter med at skildre landets fortvivlende situation. Dernæst kommer formaningen om hvorfor det er så galt, og om at vende sig til Gud for frelse. Bønner, afslutningen på bededagen, laver den modsatte bevægelse: først bedes om den rette indstilling, styrken til at lede et gudsfrygtigt liv, og til sidst udpensles de trusler, der ligger over menigheden. Idet tilhørerne træder fra bededagsmessen tilbage i samfun-

58. J. Oskar Andersen, *Holger Rosenkrantz den lærde*, s. 200-203; Bjørn Kornerup, *Det lærde Tidsrum*, s. 251.

59. *Regesta diplomatica historiæ danicæ*, 1. rk., bd. 2., I, s. 742.

60. CCD IV, s. 347.

det betones de farer, som kongen og øvrigheden gerne skulle afhjælpe. Derfor kommer bønnen for kongehuset og rigsrådet som det sidste element.⁶¹

Tilslidst gennemgik forordningen hvilke indskrænkninger i dagligdagen, der gjaldt på bededagene; først og fremmest måtte man hverken spise eller drikke, eller bedrive nogen handel, før gudstjenesten er overstået. Selv om det var tilladt at gennemføre dåb eller bryllup, måtte der ikke holdes nogen fest eller gæstebud. Biskopperne skulle sørge for at præsterne overholdt forordningen, mens lensmændene skulle sørge for befolkningens deltagelse, og naturligvis straffe dem, der forsømte bededagene.⁶²

Kejserkrigen og freden i Lübeck

Disse ugentlige og månedlige bededage var de ordinære bededage. Trods den omhyggelige instruktion ophørte man ikke med at afholde ekstraordinære bededage. Kejserkrigen udkæmpedes stadig, og situationen for Danmark forværredes. Derfor foreslog kongen i 1627 igen rigsrådet at lade afholde ekstraordinære bededage. Under et møde i Kolding indvilligede rigsrådet og pointerede, at disse ekstraordinære bededage skulle holdes i tilgift til de ordinære bededage: »de andre sedvanlige och thilforn paabudne bededage med lige devotion och andact at continueris«. ⁶³

Resten af Kejserkrigen herskede de kaotiske tilstande, som de ekstraordinære bededage skulle afværge. Hellere end at forsøge at afholde flere, forsøgte man at indskærpe befolkningen at overholde de ugentlige og månedlige bededage. Der blev sendt flere breve ud om overholdelse af forordningen, indtil man i september 1628 udsendte en ny forordning om den rette afholdelse og orden på bededagene.⁶⁴

61. Med denne tilsigtede opbygning er det svært at forstå, at Rørdam vælger at udelade beskrivelsen af bønnen, idet han henviser til at »Bønnens indhold tilstrækkelig fremgaar af det foregaaende [dvs. prædikenen]«. DKL III, s. 123, note 1.

62. CCD IV, s. 349.

63. Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, II, s. 33-36.

64. Missive til bisperne 24. februar 1628 i DKL III, s. 129-130. Forordning 2. september 1628 i CCD IV, s. 421-423; også trykt i DKL III, s. 131-133.

Først 8. august 1629 blev der givet ordre om afholdelse af en ny ekstraordinær gudstjeneste. Kejserkrigen var endt med den for Danmark gunstige fred i Lübeck, hvilket skulle fejres med en takkefest den 28. september.⁶⁵ Kongen befalede, at dagen skulle fejres med samme pomp og pragt som de højeste helligdage, og biskop Hans Poulsen Resen forfattede en takkebøn baseret på 124. salme, der takkede Gud for at have frelst Israel fra at blive fjendernes bytte: »Hvis ikke Herren havde været med os, dengang mennesker rejste sig mod os, da havde de slugt os levende i deres flammende vrede mod os.« (vers 2-3)⁶⁶ Rigets skæbne syntes at afspejle den linje, som bededagene havde profeteret. De bodskristne perspektiver havde forudsagt, at Herren ville lade store ulykker regne ind over landet, men dog til sidst redde det. Med den mirakuløst milde Lübeckerfred var dette tilsyneladende blevet opfyldt.⁶⁷

1630'erne og de ordinære bededage

De ordinære bededage, der blev indført med forordningen 1626 var egentlig en genoptagelse af gammel praksis. Under tidligere krige var det normalt at afholde bededage hver onsdag eller fredag. Fra starten af den Nordiske Syvårskrig gav superintenderne besked på, at der hver fredag skulle holdes prædiken og offentlig bøn i købstæderne, og på landet også offentlig bøn hver onsdag, så længe krigen varede.⁶⁸ Under Kalmarkrigen bestemte kongen ligeledes, at der i købstæderne en gang om ugen skulle holdes bededage med sang af litaniet.⁶⁹

Det nye ved 1626-forordningen var derfor ikke de ugentlige bededage, men dels at den så detaljeret redegjorde for bededagenes formål og indrettelse, dels at den efter krigen blev gjort permanent. Den var ikke oprindeligt tænkt sådan; i brevet om offentliggørelse af forordningen skriver prins Christian, at bededagene »udi denne besuerlige tid holdes skall«.⁷⁰ Der menes naturligvis krigssituationen efter Lutter am Barenberg, og formuleringen tyder på, at forordningen, som i de tidligere krige, skulle afskaffes, når der igen indtraf fred.

65. Brev 8. august 1629 i DKL III, s. 169.

66. Hans Poulsen Resen, *Pro pace adeo insperata gratiarum actio; congratulatioque solennis, juxta Psal. 124, quæ de voluntate Christiani IV. regis fiet die 28. Sept.*, København 1629.

67. Lockhart, Dansk propaganda under Kejserkrigen 1625-29, s. 242.

68. Rørdam, Forhandlinger paa Roskilde Landemode 1554-69, s. 477-478, 485.

69. Brev 23. april 1611 i DKL III, s. 36.

70. DKL III, s. 125.

Imidlertid herskede der efter freden forvirring om, hvorvidt bededagene fortsat skulle afholdes. Christian IV skrev til de teologiske professorer og biskopperne i Danmark og Norge og forklarede, at efter takkefesten 1629 blev holdt, havde man i nogle områder afskaffet de ordinære bededage, mens man i andre stadig holdt dem. De kirkelige eksperter skulle derfor rådslå om hvordan »alting till Guds ære och meninghens opbyggelse best kand anstillis, ochsaa att ensformighed offuer alt maa holdis.«⁷¹ De mødtes, men blev ikke umiddelbart enige; spørgsmålet blev derfor forelagt rigsrådet et par år senere. På et møde i 1631 udtalte rigsrådet, at der stadig burde afholdes ordinære bededage ugentligt i købstæderne og månedligt i landsognene. De ønskede også, at Michaelsdag årligt skulle være taksigelsesdag for Lübeckfreden. Dette anbefalede de »foruden at y aar extra ordinarie bededage blefve paabøden.«⁷² Disse blev afholdt 27.-29. april 1631.⁷³

Som følge af rigsrådets anbefaling udkom en ny forordning, der gjorde det klart, at krigens ordinære bededage fortsat skulle afholdes, begrundet med, at efter de tidligere forordnede, ugentlige bededage nogle steder var ophørt, havde man set hvorledes adskillige plager, og især menneskenes laster, var tiltaget.⁷⁴ Derfor anså kongen det for rigtigst at genoptage bededagene og dermed opnå seks ønskværdige mål: at sikre den rette lære, at få tilgivelse for synder og hjælp til omvendelse, at afværge eller formilde de forhåndenværende plager, at bevare fred og ro, at bistå andre trængte kristne, og sluttelig at blive tildelt »alle oc huer, huad til dette oc tilkommende Liiff nyttigt kunde være.«⁷⁵ Forordningen gentager bestemmelserne fra 1626 om, at bededagene skal afholdes ugentligt i købstæderne og månedligt i landsognene. Den største afvigelse fra forløberen findes i gennemgangen af prædikenens temaer, der i modsætning til tidligere primært skal omhandle menighedens moralske opførsel, ikke de straffe og plager, som Gud truer med. Således instrueres præsterne i at prædike mest imod »Sveren, Dricken, ny Noder paa hoffærdige Klædedragt, oc de Synder, som hand veed Tilhørerne

71. Brev 3. oktober 1629 i DKL III, s. 171-172.

72. Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, II, s. 273.

73. Brev til lensmænd og landsdommere i *KB 1630-1632*, s. 366-367. Hans Poulsen Resen, *Litani-Schole, til en sand Gudelig Bøns øfvelse af de trende Versickler, som efter huer andre siungis for Alteret imellem Litanien oc den hosfølgende Bøn af dend 106 Ps. v. 6, oc dend 103. v. 10, oc dend 102. v. 1, som vare saaledis beramede til de tre almindelige Bede Dage, 27., 28., 29. Apr. 1631*, København 1632.

74. Forordning 9. februar 1631 i DKL III, s. 185-189.

75. DKL III, s. 185.

mest at være tilbøjelige til.« Eftersom menigheden mere lytter til Guds ord af sædvane end egentlig gudskærlighed, skal præsten betone, at straffen på den yderste dag vil være strengere for dem, der aldrig har taget Ordet til sig. Menigheden skal indskræpes i deres liv og omgang med andre at opføre sig som sande kristne, efter Jesus' gyldne regel: »oc som en huer selff yndsker oc gierne saae sig at vederfaris.«⁷⁶

Tidens stemning var i forhold til 1626-forordningen markant anderledes. Efter Lutter am Barenberg lurede katastrofen, og man betonedes derfor kraftigt de mange plager og ulykker, der ville regne ind over landet, medmindre en omvendelse til et gudsfrygtigt liv fandt sted. Efter freden i Lübeck var Trediveårskrigen rykket længere væk og øvrigheden koncentrerede sig om at få overholdt bededagsforordningen, med de ugentlige og månedlige bededage.⁷⁷ Der nævnes derfor intet om pest, blodsudstyrting eller andet, der var så fremherskende i 1626. I stedet skal prædikenen forbedre menighedens moralske liv og deres sjælelige indstilling. Den samme omsorg for det moralske liv efter Kejserkrigen kan spores i det kirkelige liv i øvrigt.⁷⁸

Forordningen slutter derfor med de samme indskrænkninger i samfundslivet, som også afsluttede 1626-forordningen, og bisperne fik separat brev om at sørge for, at bededagsbestemmelserne overalt blev overholdt.⁷⁹ Ligesom i 1617, da troldoms- og løstighedsforordningerne førte til stigninger i troldoms- og sædelighedssager (om end udviklingen i begge tilfælde var i gang før forordningerne kom),⁸⁰ betød lovgrundlaget for overholdelse af bededagene, at øvrigheden forfulgte flere sager om bededagsdeltagelse. Ganske vist skrev kongen i Torstenssonfejdens desperate dage, at ingen endnu var blevet dømt for bededagsforsømmelse, men det må regnes for en pædagogisk overdrivelse.⁸¹ Allerede 1629 kendes en sag, hvor en bonde blev dømt for hellig-

76. DKL III, s. 187-188.

77. Dog var krigen ikke længere væk, end at man 1631 honorerede forordningens ord om at ihukomme de betrængte, især dem af samme religion, da kongen på grund af Gustav Adolfs sejr over den katolske Tilly, i slaget ved Breitenfeld 7. september, befalede en taksigelse og forbøn for videre fremgang: brev 4. oktober 1631 i DKL III, s. 197.

78. Kornerup, *Det lærde tidsrum*, s. 266-268.

79. Brev 24. februar 1631 i DKL III, s. 189-190.

80. Jens Chr. Vesterskov Johansen, *Da djævelen var ude*, 1991, s. 39-46, og Thelma Jexlev, *Lensregnskabernes sagefaldsregistre i: Grethe Christensen (red.), Tradition og kritik. Festskrift til Svend Ellehøj*, s. 179.

81. Brev 2. februar 1644 i DKL III, s. 316-317.

brøde, idet han lod sin karl muge ud på en bededag, mens han selv kørte til København, og i 1634 blev en bornholmsk fisker sat i jern på Bremerholm for at have forbandet bededagene langt væk.⁸² Andre sager dukkede op i løbet af 1630'erne, præsterne holdt øje med bededagsdeltagelsen ved at føre register, og kunne på den måde dokumentere, hvem der udeblev, og hvor mange gange.⁸³ Faktisk kunne ikke engang præsterne vide sig sikre: overholdt de heller ikke bededagsforordningen fik det konsekvenser.⁸⁴ Denne nidkærhed viste sig hen ad vejen at blive et problem, da mange købstæder havde torvedage enten onsdag eller fredag, og derfor måtte søge tilladelse til at flytte deres torvedag, eller, i særlige tilfælde, afholde de ordinære bededage torsdag i stedet for onsdag.⁸⁵

De ordinære bededage blev således i løbet af 1630'erne den hyppigste bodshandling i det kirkelige liv, og udfyldte for en tid behovet for tredages bededage. Først da Trediveårskrigen i slutningen af 1630'erne begyndte at true landet igen, tog man ekstraordinære bededage op som forholdsmiddel.

Man indkaldte til stort stændermøde i Odense 1638 for at diskutere forholdsregler mod truslen. Efter erfaringerne fra Kejserkrigen var et af de presserende spørgsmål, hvorledes Jylland kunne sikres militært. Kongen havde forskellige forslag, men hver stand kunne også fremføre dens egne ideer. Ikke overraskende var gejstlighedens anbefaling, at den »ypperste oc beste« måde at sikre landet fred fra den overhængende trussel, var afholdelse af tre ekstraordinære bededage.⁸⁶

Forslaget blev straks vedtaget og de nye bededage befalet i starten af november. I brevet til biskopperne motiverede Christian IV bededagene med den fare, som hang over kirken. Faren fra Trediveårskrigen ønsker kongen også, at menigheden mindes om, ved at huske på Danmarks

82. Ole Karup Pedersen, *Sokkelund Herreds tingbøger*, III, s. 215-216. M. K. Zahrtmann, *Bededagshævd under Christian den Fjerde*, i: KS, 5. rk., bd. VI, s. 381-390.

83. Hans Henrik Appel, *Tinget, magten og æren*, s. 482-483. Brev 16. januar 1636 i KB 1635-1636, s. 397.

84. Brev 9. januar 1634 i KB 1633-1634, s. 405. Brev 16. april 1636 i KB 1635-1636, s. 478.

85. Brev 4. marts 1639 i KB 1637-1639, s. 683. Hübertz, *Aktstykker vedkommende Staten og Stiftet Aarhus*, II, s. 120. CCD IV, s. 120. CCD V, s. 525. KB 1649, s. 292. CCD V, s. 618.

86. Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, II, s. 484-485.

betrængte, evangeliske naboer, især i Tyskland.⁸⁷ Da bededagene blev bestemt var der ingen siddende sjællandsk biskop, da Resen var død 14. september, og hans efterfølger, Jesper Brochmand, insisterede på et egentligt valg som det var foreskrevet i kirkeordinansen. Man benyttede derfor nogle af Resen efterladte bededagsdispositioner, som universitetets rektor og teologiske professorer fik besked på at gennemgå og udgive.⁸⁸ Resens tekstvalg betonedes truslen fra syden, idet han brugte Matthæus 25, v. 1-15, hvor Jesus fortæller disciplene om tegnene på de sidste tider, og hvorledes man vil høre krigslarm og rygter om krig. Folkeslag skal rejse sig mod folkeslag, falske profeter træde frem, og i sidste ende ville Gud muligvis teste landet, men dog til sidst frelse det.

Desuden skrev kongen nogle måneder før bededagene til bisperne, for at indskærpe dem den rette afholdelse af bededagene, og forklarede, hvorledes præsterne skulle vænne deres menighed til guds frygt ved, hver onsdag i fasten, at samles og holde en kort formaning om Jesu pine og død, og den rette forståelse deraf.⁸⁹ Optakten til de ekstraordinære bededage blev således strakt ud i håbet om større bodfærdighed.⁹⁰ Kongen bestemte også, at hvis borgere eller bønder forsømmer kirken eller sover under prædikenen, skal de betale bøder som normalt, men hvis det er adel eller gejstlige skal de betale dobbelt. De to stænder skulle lede med et godt eksempel.

Også i Christian IVs store reces fra 1643 gennemgås bestemmelserne om de ordinære bededage, med 1628- og 1631-forordningerne som grundlag, og især indskærpes det, at alle personer med øvrighedsembede skal holde opsyn med bededagene og sikre mod »umaadelig fylle-rie« eller lignende helligbrøde.⁹¹

Torstenssonfejden 1643-1645

Trods disse indskærpelser blev landet igen ramt af ødelæggende krig. I slutningen af 1643 befalede Christian IV alle præster at holde kirkebønner, der skulle tjene til at afværge den truende krig. Med en malerisk

87. Brev 30. (i overskriften forkert sat til 9.) november 1638 i DKL III, s. 272-274.

88. Brev 30. november 1638 i *KB 1637-1639*, s. 560.

89. Denne bestemmelse foranledigede Jesper Brochmand til pamfletten *Anledning til gudeligg Vndervisning om vor Herris oc Frelseris Jesu Christi Pine oc Død, hvor om paa Landsbyerne udi Meenigheden huer Onsdag i Fasten af Guds Ords Tienere handlis skal*, København 1639.

90. Brev 19. januar 1639 i DKL III, s. 274-276. Også trykt i CCD V, s. 5-7.

91. Recessens afsnit 33 i CCD V, s. 167-168.

metafor skrev kongen, at menighederne skal formanesh til at vende sig mod Gud, så »det blodige Suerd, som allerede wit er uddragit, thil os ey aldielis schulle henstreichis«. ⁹²

Det hjalp dog intet. De svenske tropper, ledt af Lennart Torstensson, faldt ind over Jylland, der som frygtet hurtigt blev besat, og 1. februar 1644 måtte kongen skrive til befolkningen og bede dem ikke miste modet under de kaotiske forhold. ⁹³ Det er næppe tilfældigt, at man dagen efter det opmuntrende brev sendte en befaling om strengt at overholde bededagsforordningen fra 1631. ⁹⁴ Senere på året bestemte kongen i tilgift, at der skulle afholdes ekstraordinære bededage, oprindeligt i slutningen af maj, men befalingen udgik for sent og de blev først afholdt 3.-5. juni 1644. ⁹⁵ Som følge af den særlige situation i de besatte områder udgik brevene ikke til Jylland, der først i september fik befaling om at afholde ekstraordinære bededage. ⁹⁶ Da var Torstensson og det meste af hans hær trukket sydpå, for at undgå at blive lukket inde i Jylland af en fremrykkende, kejserlig hær. Selvom halvøen ikke var helt fri for fjender, var forholdene dog igen så ordentlige, at man kunne formode en gennemførsel af de ekstraordinære bededage mulig.

Året efter ønskede kongen igen ekstraordinære bededage afholdt. ⁹⁷ Biskop Brochmands tekstgrundlag fulgte et klart narrativt skema: første dag betonedes landets ulykker, anden dag den rette indstilling og taknemmelighed overfor Gud, og på tredjedagen til sidst de velsignelser, der deraf ville komme: 66. salme, som omtaler hvordan Gud har prøvet folket, »du lutrede os, som man lutrer sølv« (v. 10), men til slut har givet velsignelser. Desuden bruges lignelsen fra Lukas 18, v. 1-8, om en uretfærdig dommer, der endelig giver efter for indtrængende bønner; således, siges det, vil Gud også mildnes, når hans udvalgte beder til ham.

92. Befaling 30. december i DKL III, s. 313-314.

93. Brev 1. februar 1644 i DKL III, s. 315-316.

94. 2. februar 1644 i DKL III, s. 316-317. Ifølge Secher, CCD V, s. 425, udgik brevet ikke til de jyske lensmænd, sandsynligvis fordi situationen var for kaotisk til at bede dem holde øje med bededagene.

95. Brev til lensmænd og landsdommere 2. maj 1644 i *KB 1644-1645*, s. 74-75.

96. Brev til lensmænd og landsdommere i Jylland, 22. september 1644, i *KB 1644-1645*, s. 123-124. Tekstgrundlaget var det samme som for de i resten af landet afholdte bededage.

97. Breve af 22. maj 1645 i *KB 1644-1645*, s. 327; brev af 30. maj 1645, s. 333.

Kort efter bededagene blev der sluttet fred (13. august) i Brømsebro, hvor Danmark mistede store landområder til Sverige. Trods den bitre afslutning på krigen forordnede kongen alligevel en taksigelsesdag for freden, og Jesper Brochmand forfattede en takkebøn, der skulle bruges på årets sidste dag, 31. december.⁹⁸ Teksten var 46. salme, der ikke ubetinget er en jubelsalme. Snarere betones Guds magt og indgriben i jordiske forhold: »Kom og se Herrens gerninger, de ødelæggelser, han har voldt på jorden. Han gør ende på krige over hele jorden, han brækker buen og knækker spyddet« (v. 9-10) Selv om Gud således har stoppet krigen er tonen anderledes end efter Lübeckerfreden, hvor Gud blev prist for at have frelst landet. I 1645 blev Guds indgriben i Danmarks forhold fremstillet majestætisk og frygtindgydende, men også uforståelig.⁹⁹

Frederik III's tid begynder

Først med Christian IV's død i februar 1648 fandt en begivenhed af en sådan størrelsesorden sted, at landet igen måtte påbydes ekstraordinære bededage. Eftersom Frederik III endnu ikke var valgt som konge, blev bededagene bestemt af rigsrådet, der i april samledes i København med de stænderbefuldmægtigede.¹⁰⁰

I sin regeringstid benyttede Frederik III sig af stadigt færre, ekstraordinære bededage. I løbet af 1650'erne betød en grasserende pestepidemi og konflikten med Sverige, at bededagsfrekvensen dog holdt sig nogenlunde stabil. Ekstraordinære bededage blev forordnet 1650, 1652, 1655 og 1657, og kongen gjorde særlig opmærksom på redskabet for Guds vrede, en »usædvanlig hastig og smitsom Sygdom og Død«.¹⁰¹

Pesten ebbede langsomt ud og var fra 1657 ikke længere nogen trussel. Dette ses også af 1657 bededagsbekendtgørelse, der blev skrevet

98. Jesper Brochmand, *Pro pace recuperata gratiarum actio, quæ ad ult. diem Decembris celebrabitur e Psalm. 46, succincta commentatione illustrato*, København 1645.

99. Samme indstilling ses året efter, da bisperne skulle forsøge at formilde Guds vrede, der viste sig som kraftige vinde og jordskælv. DKL III, s. 331; CCD V, s. 511.

100. Brev 10. april i DKL III, s. 342. Rigsrådet valgte først Frederik III 18. april, og forhandlingerne om hans indsættelse varede til 4. maj.

101. Brev 10. august 1650 i DKL III, s. 360. Brev af 1. juni 1650 i KB 1650, s. 181. Brev 8. november 1652 i DKL III, s. 373. Brev 17. januar 1655 i DKL III, s. 381. Aksel Lassen, *Skæbneåret 1659*, Århus 1958. H. H. Fussing, Øernes Befolkning under Karl Gustav Krigene, i: *Historisk Tidsskrift*, 11. rk., bd. I, 1944-1946, s. 287-333.

fuldstændig af efter brevet fra 1655. Kun sætningen om den usædvanligt hastige sygdom blev lavet om, til den mere generelle omtale af Guds retfærdige vredes ris, der skulle mildnes.¹⁰²

Karl Gustav-krigene

Kort efter erklærede Danmark Sverige krig og udløste dermed de to skæbnsvangre Karl Gustav-krige. Disse års kaos forhindrede afholdelsen af ekstraordinære, tredages bededage. I stedet blev afholdt flere takkegudstjenester for enkelte krigstildragelser, således skulle der allerede før krigen bedes om velsignelse for det store værk, som kongen havde påtaget sig for at befri landet for den frygt, som naboens overfald havde medbragt.¹⁰³ Gennem hele krigsforløbet skulle de ordinære, ugentlige/månedlige bededage naturligvis fortsat respekteres, men først i 1664 blev der igen afholdt en traditionel, tredages bededag.

Krigen afsluttedes hurtigt, da Danmarks situation blev desperat, og efter Roskildefreden blev aftalt i februar, beværtede kongen Karl Gustav 3.-5. marts på Frederiksborg. Trods den ydmygende overgivelse befalede Frederik III et par dage efter en taksigelse fra prædikestolene i anledning af freden.¹⁰⁴ Dermed var den første Karl Gustav-krig til ende, men den anden fulgte snart efter. Riget blev igen indtaget og besat, og København blev belejret. Som bekendt forsøgte den svenske hær at storme byen natten mellem 10. og 11. februar 1659, angrebet blev slået tilbage, hvad der dagen efter blev fejret i alle byens kirker.¹⁰⁵ Belejringen bestod dog. Kongen besluttede at lade afholde en enkelt, ekstra bededag 1. juli, for at samle byens indbyggere om noget fælles og styrke sammenholdet i nødens stund.¹⁰⁶ Ifølge kongen førte byens situation med de indelukkede forhold desuden til et løssluppet levned, og befolkningen blev derfor mindet om, at de skulle overholde bededagene, både de ordinære og den ekstraordinære.¹⁰⁷ For at sikre, at alle fik noget ud af dagen, fik biskop Hans Svane dagen før dagen ordre om at lade skibspræster og andre forrette gudstjenesten på

102. Brev 12. februar 1657 i *KB 1657*, s. 58 og DKL III, s. 399.

103. Brev til bisperne 21. maj 1657 i DKL III, s. 401-402.

104. Brev 9. marts 1658 i DKL III, s. 410.

105. Nielsen, *Kjøbenhavns Diplomatarium V*, s. 592.

106. Brev 19. juni 1659 i Nielsen, *Kjøbenhavns Diplomatarium V*, s. 631-634.

107. Brev 23. juni 1659 i CCD VI, s. 407-408. Også trykt i Nielsen, *Kjøbenhavns Diplomatarium III*, s. 490.

volden, da soldaterne naturligvis ikke kunne afse tid til kirkebesøg.¹⁰⁸ Efter krigen blev taksigelsesfesten 11. februar ophøjet til national helledag.¹⁰⁹

Selve befrielsen af København blev fejret med en takkegudstjeneste 31. maj 1660.¹¹⁰ Det politiske spil efter krigen, der endte med enevældens indførsel, afstedkom også en takkebøn, da arvekongedømmet blev indført 13. oktober. Samme dag, som rigsrådet modvilligt tiltrådte forslaget, og arvekongedømmet formelt blev overdraget kongen, besluttede Frederik III, at der dagen efter fra Københavns og Christianhavns kirkers prædikestole skulle holdes en taksigelse, eftersom stænderne »samdregteligen« (!) havde erklæret kongedømmet arveligt.¹¹¹ Selve arvehyldningen foregik først 18. oktober, i en stort iscenesat ceremoni foran Børsen, men kongen fandt det altså opportunt at forkynde sin politiske sejr fire dage før.

Mellemkrigstidens uro

Det unge enevældestyre brugte de første år efter krigene på så vidt muligt at genopbygge landet og konsolidere sig. Iveren efter fornyelse i administrationen viste sig også i afholdelsen af ekstraordinære bededage. Efter i 1664 at have afholdt bededage, som skulle afhjælpe en osmanniske offensiv i Tyskland, lavede man det mere end 100 år gamle skema om.¹¹²

Først prøvede man i 1666 at afholde kun en enkelt, ekstra bededag. 17. maj skulle være faste- og bededag, beordret ved kongelig befaling af 7. april.¹¹³ Det ligner en forløber på Store Bededag, én dag i stedet for tre, men den hang ikke ved.

108. Brev 30. juni 1659 i Nielsen, *Kjøbenhavns Diplomatarium V*, s. 638.

109. Brev 18. januar 1660 i CCD VI, s. 423. Brev 9. januar 1661 i DKL III, s. 425-426. I Nyborg skulle også 14. november, årsdagen for Slaget ved Nyborg 1659, helligholdes. Blomberg, *Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-1660*, s. 383. Brev til Fyns biskop Laurids Jakobsen Hindsholm, 12. november 1660, i DKL III, s. 423-424.

110. [NN], *Taksigelse Festens Bønner oc Lectier, som aarligen den 11. Febr. skal høytideligen holdis offer alt Riget til Erindring oc den Høvestis Berømmelse for Kiøbenhavns Byes Befrielse etc.*, København 1660. Som titlen her siger, var de anvendte tekster til festen i maj 1660 de samme, som skulle benyttes til den årlige takkegudstjeneste 11. februar. Størstedelen af takkebønnen kan findes genoptrykt i Erik Dal, *Speculum obsidionis eller Lejrs Spejl*, København 1958, s. 86-89.

111. Brev 13. oktober i CCD VI, s. 457-458.

112. Brev 26. januar 1664 i DKL III, s. 461.

113. DKL III, s. 468. Tekstudvalget var 86. salme, v. 14-17, og Matthæusevangeliet 10, v. 28-33.

Der var en længere pause i bededagene, men i 1673 blev de afholdt igen, denne gang igen tre dage, men som noget nyt forskudte dage. Hvor man indtil da altid havde holdt de ekstraordinære bededage på tre på hinanden følgende dage, blev de i 1673 afholdt på tre fredage, 15., 22. og 29. august.

Ændringen skyldes formentlig den nye biskop Hans Wandal, indsat 1668, der fik lyst til at gå nye veje. Tre fredage efter hinanden blev den nye form, som de ekstraordinære bededage antog, indtil indførslen af Store Bededag i 1686. Baggrunden for bededagenes afholdelse, efter seks års pause, skal søges i det stigende modsætningsforhold til Sverige. Den nye kong Christian V havde i foråret 1673 formentligt besluttet sig for en revanchekrig mod Sverige. Samtidig stod en sag, vigtig for det dansk-gottorpske forhold, om dynastisk arveret lige før sin afgørelse ved den tyske *Reichskammergericht*. Hvis Christian V tabte sagen ville han gennemtvinge en militær konfrontation med Gottorp, og dets allierede, Sverige. Samme dag, som domstolen i Wien afsagde dets for kongen negative dom, udskrev han ekstraordinære bededage.¹¹⁴

Skånske Krig 1676-1679

Krigen lod imidlertid vente på sig, da Danmarks forhandlinger med alliancepartnere trak ud. Optakten til Skånske Krig prægedes i højere grad end tidligere krige af, at det var en udløber af en international konflikt. Danmark var tiltrådt et allianceforbund vendt mod Frankrig, Sverige var derimod allieret med Frankrig, og da Frankrig i efteråret 1674 krævede den aftalte militære bistand fra Sverige, henvendte Danmarks allierede sig ligeledes til Christian V for at få den hjælp, Danmark havde forpligtet sig til. Kongen tøvede ganske vist, men efter Brandenburg havde opnået lovende sejre i Nordtyskland skred han ind, først overfor Gottorp, og dernæst påbegyndtes krigen mod Sverige.

I slutningen af juli 1675 forhandlede i København med en brandenburgsk udsending om krigens forløb, og samtidig udsendte kongen påbud om afholdelse af tre bededage, begrundet med den usikkerhed, som Guds vrede førte med sig.¹¹⁵ Sjællands nye biskop, Hans Bagger, indsat i juni 1675, forfattede bededagsprædikenerne. Tekstgrundlaget

¹¹⁴. Brev 10. juli 1673 i DKL III, s. 496. *Dansk udenrigspolitik historie* 2, s. 112f.

¹¹⁵. Forordning 27. juli 1675 i DKL III, s. 500-501.

var 144. salme samt Sefanias' bog, kap. 2, v. 1-7. Mens salmen gentager mange af de samme temaer som tidligere bededagstekster, nemlig Guds indgriben til fordel for dem, der stoler på ham, er teksten fra Sefanias' bog interessant i sin utilslørede fokusering på krigen og krigsmålene. Tekstuddraget er en forbandelse over de folkeslag, der bebor Kana'an, det hellige land, og som Gud vil udrydde til fordel for sit udvalgte folk. Det slutter med en profeti: »Kystlandet skal blive til hyrders græsgange og til fårefolde. Kysten skal tilhøre dem, der er tilbage af Judas hus« (v. 7) Sammenligningen med Skånelandene var åbenbar og viser, hvordan krigens mål blev tematiserede og gjort klare for befolkningen.

Med krigen som motivering blev der således grund til flere ekstraordinære bededage og taksigelser. Hvert krigsår 1675-1679 blev der afholdt en ekstraordinær bededag, der skulle hjælpe kamphandlingerne.¹¹⁶ Med så mange bededage fandt øvrigheden det tidligt i 1676 nødvendigt, at indskærpe befolkningen de konsekvenser, som manglende deltagelse i bededagene kunne medføre. Overtrædelse af sabbatten var nemlig ifølge kongen den vigtigste grund til, at Guds hævn og vrede ramte landet.¹¹⁷ Derudover blev hver foreløbig sejr, f.eks. erobringerne af Wismar, Gotland, Landskrona, Marstrand, Rügen og Stralsund, alle markeret med en taksigelse.¹¹⁸ Til sidst skulle selve fredsforhandlingerne følges af bønner om fred og velstand, så længe de stod på, og da freden endelig blev forkyndt, var det naturligvis også grund til taksigelse og lovsang.¹¹⁹ I tiden kort før freden blev en ny forordning om overholdelse af bededagene udsendt, der sammen med den tidligere fra 1676 følger samme udvikling som forordningsparret fra 1626 og 1631: den første, udskrevet i krigens kaos og farlige tider, betoner Guds straf, truslen om ulykker, der vil vælte ind over landet, mens den anden, fra fredeligere tider, betoner det moralske levned og øvrighedens pligt til opsyn med helligdagene.¹²⁰

116. Brev 28. april 1677 i DKL III, s. 505. Brev 16. februar 1677 i DKL III, s. 510. Brev af 7. marts 1678 i DKL III, s. 513-514. Brev af 3. marts 1679 i DKL III, s. 517.

117. Forordning 19. maj 1676 i DKL III, s. 505-509.

118. Margit Mogensen og Niels W. Bruun, *Førslevdegnens optegnelser*, s. 75-77. Brev 13. maj 1676 i DKL III, s. 505. Brev 3. august 1676 i DKL III, s. 509. Brev 31. juli 1677 i DKL III, s. 511. Brev 20. september 1678 i DKL III, s. 516. Brev af 21. oktober 1678 i DKL III, s. 516.

119. Brev 17. juni 1679 i DKL III, s. 517. Brev 31. oktober 1679 i DKL III, s. 521.

120. Forordning 19. september 1679 i DKL III, s. 518-520.

Kirkelige og verdslige lovreformer

Efter Skånske krig fulgte i 1680'erne en kirkelig reformperiode, hvor man gennemgik kirkens ritualer. Allerede 1677 havde Jens Bircherod, på det tidspunkt professor ved universitetet, foreslået oprettelsen af et kirkekollegium, der kunne varetage kirkens forhold. Det blev ikke realiseret, men reformerne ved Christian V's store lovarbejde, Danske Lov fra 1683, indeholdt også store dele kirkeret, og fra 1680 nedsattes en kommission med gejstlige medlemmer, der skulle arbejde på denne del af Danske Lov.¹²¹ Som bekendt endte lovarbejdet trods skænderier (1680-kommissionen blev året efter erstattet af en ny, uden gejstlig repræsentation) med nyt grundlag for kirken, kirkeritualet 1685 og alterbogen fra 1688. For bededagenes vedkommende var slutresultatet Store Bededag.

Udover lovarbejdet var et vigtigt indenrigspolitisk tema i samtiden spørgsmålet om fremmede religioner. Reformerte flygtninge fra Frankrig var 1680 kommet til Danmark, og det blev i starten af 1680'erne diskuteret, om de skulle have tilladelse til udøvelse af deres egen religion. Kort før kongen i 1682 udskrev bededage fik de reformerte i Fredericia tildelt trosfrihed. Kirken, med biskop Hans Bagger i spidsen, var imod, mens kongen og hans rådgivere var for, da det mentes at kunne styrke økonomien, ved at tiltrække erfarne arbejdskraft og handlende.¹²²

Endvidere klagede man over, at katolikkerne i København var så talrige. I forbindelse med de mange udenlandske købmænd og gesandter var der opstået en større, katolsk menighed i hovedstaden, og biskop Hans Bagger noterede i 1685: »Mand seer lige saa stoer en forsamling i den Fransche Ambassadeurs Messe, som i en deel af vore egne Kircher; saa voxer det Ukrud daglig iblant os«. ¹²³ Der var derfor i de år mere brug for ensartethed i konfessionen end normalt. Den kirkelige fokus var dels på den trussel, som fremmede menigheder var for den danske

121. L. M. B. Aubert, Forhandlingerne om Christian V's Danske og Norske Lovs anden Bog og om Kirkeritualet for Danmark og Norge, i: *Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge*, ny række, IV, Christiania, 1876, s. 569-615.

122. Holger Rørdam, Om fremmede Religionssamfunds, især Calvinisternes, Stilling her i Landet i Christian V's Tid, i: KS, 3. r., bd. III, s. 144-169.

123. Trykt i Rørdam, Om fremmede Religionssamfunds, især Calvinisternes, Stilling her i Landet i Christian V's Tid, s. 157.

rettroenhed, dels på at sikre et nyt, brugbart grundlag for kirken, og de ekstraordinære bededage, som blev holdt 1682-1684, skal ses på denne baggrund.¹²⁴

De to temaer kom også til udtryk i biskop Baggers argumentation for ændringerne i de kirkelige ceremonier. De generelle lovreformer, der førte til Danske Lov, betød nemlig, at man i 1685 fik et nyt kirkeritual med talrige ændringer og opdateringer af det kirkelige liv.¹²⁵ Bagger gjorde opmærksom på, at de jødiske skikke, der var oprindelsen til den kristne kirkes ritualer, var blevet forkastet med tiden, ligesom den kristne kirke ikke altid havde fremstået med samme ritualer. Forskellige lande havde også forskellige skikke og der kunne derfor ikke indvindes noget imod reformer af kirkeritualerne, sålænge man ikke gjorde enten for meget ud af dem, som »Papisterne«, eller for lidt, som »Anabaptisterne«.¹²⁶ På den måde forenede biskop Bagger argumentationen mod fremmede konfessioner og for kirkens nye ritualgrundlag.

Det nye kirkeritual beholdt de ordinære bededage, hver fredag i købstæderne og hver første onsdag om måneden i landsognene, hvorimod de ekstraordinære bededage ikke nævnes. Det blev der rådet bod på blot et par måneder senere, da man indførte den dag, som senere skulle kaldes Store Bededag, ved kongelig forordning 27. marts 1686. Fra starten var navnet »ekstraordinær, almindelig bededag«, men i folkemunde blev den senere til Store Bededag.¹²⁷

Forordningen betød ganske enkelt, at der årligt på fjerde fredag efter påske skulle holdes bededag overalt i riget. Aftenen før bededagen skulle der ringes med den største klokke, som signal til boder og kroer

124. Brev 18. marts 1682 i DKL III, s. 540-541. [Hans Bagger], *Bønner oc Lectier til de trende alm. Faste- oc Bede-Dage, som ere forordn. at holdis udi Danm. 27. Apr., 4. oc 11. Maj, udi Norge 15., 22. oc 29. Jun.,* København 1683. [Hans Bagger], *Bønner oc Lectier til de trende allm. Faste- oc Bede-Dage, som ere forordnede at holdes udi Danm. 18., 25. Apr. oc 2. May, udi Norge 6., 13. oc 20. Jun.,* København 1684.

125. Ændringerne gennemgås mest udførligt, med inddragelse af forarbejderne og udkast, i Svend Borregaard, *Danmarks og Norges kirkeritual af 1685*, København 1953.

126. Biskop Baggers foretale til *Alterbogen*, 1688, s. xiv-xv.

127. Vistnok blev den først kaldt sådan fra københavnernes begyndte at gå på volden Store Bededagsaften, i den ældre litteratur dateret til 1770'erne. Thorsen, *Store Bededag*, i: *Fortid og Nutid*, V, 1924-1925, s. 178. *Den Store Danske Encyklopædi* noterer dog, at skikken med at gå på volden i København kan føres tilbage til 1747, da Vor Frue Kirke fik et nyt klokkespil. *Store Danske Encyklopædi*, opslag »Store Bededag«, bd. 18, s. 153.

om at lukke, og de ofte gentagne forbud mod druk, arbejde, spil eller anden uskikkelig opførsel gjaldt selvfølgelig også. Søndagen før bededagen skulle præsterne indskærpe menighederne, at de skulle forberede sig med rette, kristne indstilling.¹²⁸

Biskop Bagger sendte i anledning af den nye helligdag et brev rundt, som motiverede ændringen. Han argumenterede for bededagens institutionalisering som en klar forbedring i forhold til tidligere tiders lidt tilfældige bededagsafholdelse, idet »bodefærdighedens trompet« ind i mellem havde været stille, men nu ville tone hvert år.¹²⁹

Det var dog ikke alle, der tog imod den nye helligdag med samme begejstring. I Ålborg sad Henrik Bornemann som biskop, han undrede sig over, at helligdagen skulle ligge på det tidspunkt, den gjorde. Hans Bagger måtte da skrive til ham og forklare, at selvom den faldt i bøndernes pløje- og såtid, fandtes der ingen belejliger tid. Dette skyldtes kongens rejsevaner, idet kongen på den tid ofte rejste, og gerne ville have helligdagen overstået først.¹³⁰ Med henvisningen til kongens person var det svært at være kritisk, og Store Bededag har beholdt sin placering til i dag.¹³¹

Den nye helligdags institutionalisering var ikke afslutningen på bededagenes historie, blot ændrede de karakter. Som tidligere mente øvrigheden ofte, at befolkningen var uinteressert i bededagene, og den rette afholdelse af Store Bededag måtte flere gange indskræpes.¹³² De ordinære bededage, påbudt siden Kejserkrigen, blev stadig holdt, selvom brugen blev neddroset og i løbet af 1700-tallet forsvandt de helt. Bemærkelsesværdigt er det, at man ikke opgav yderligere ekstraordinære bededage i anledning af enkeltstående begivenheder eller kriser, hvad Store Bededag ellers blev indstiftet for at undgå. F.eks. blev pesten 1711-12, Reformationsjubilæet 1717, fredsslutningen 1720 og Københavns brand 1728 alle markeret med en ekstraordinær faste- og bede-

128. Jacob Henric Schou, *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve*, I, s. 381-382.

129. Brev af 2. april 1686 i: Zwergius, *Det Siellandske Cleresie*, s. 319-324.

130. D. H. Wulff, Breve til Biskop Henrik Bornemann i Aalborg, i: KS, 4. r., II, s. 169-170.

131. Dog ikke uden debat; det har flere gange været foreslået at flytte Store Bededag til en mere belejlig årstid, f.eks. debat i *Præsteforeningens Blad*, 13. årgang, nr. 18, 1923.

132. Forordning 11. april 1702 i *Frederik den Fjerdes Forordninger fra 1699-1730*, København 1699-1730, bd. I, s. 48. Forordning 10. april 1731 i *Kong Christian den Siettes Allernaadigste Forordninger 1730-1746*, København 1730-1746, bd. I, s. 28.

dag, dog kun af én dags varighed, i tillæg til Store Bededag. På den måde forsøgte man at beholde det plastiske ved ekstraordinære bededage, samtidig med at variation og tilpasning egentlig ikke længere var mulig, da Store Bededag skulle afholdes fast hvert år, med tekster og bøn fastlagt af biskop Bagger.¹³³ Den tidligere brug af tredages bededage som militære eller udenrigspolitiske tilkendegivelser, som det blev brugt f.eks. i 1560'erne og 1620'erne, ligesom den implicitte kontakt med befolkningen, og italesættelsen af dens (religiøse) behov i krisetider, var svær at opretholde i den institutionaliserede bodsfærdighed, som Store Bededag var blevet til. De ekstraordinære bededages plasticitet, der netop lå i ceremoniens uregelmæssighed, forsvandt, og forskellen på bededagene i tiden før og efter 1686 ligger derfor primært i deres signalværdi. De tredages bededage skal i højere grad tolkes i deres ikke kun kirkelige, men især politiske kontekst, for at hensigten med dem kan fastlægges.¹³⁴ Som det her er blevet gennemgået, var grundene og anledningerne til at afholde tredages bededage varierede og mangfoldige, ligesom det religiøse indhold (bibelteksterne) skiftede karakter efter omstændighederne. Den 136-årige tradition for ekstraordinære, tredages bededage (1551-1686) må derfor siges at være betydeligt rigere på kultur- og kirkehistoriske indsigter, end vore dages forhold til Store Bededag lader syne.

Benyttede forkortelser:

KS= Kirkehistoriske Samlinger, række, bind.

DKL= Rørdam, *Danske kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsørgelse fra Reformationen indtil Christian V's Danske Lov, 1536-1683*, I-III, København 1883-1889.

CCD= Secher, *Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558-1660*, I-VI, København 1887-1918.

KB= Kancelliets brevbøger.

133. [Hans Bagger], *Alterbogen*, København 1688, s. 127-128.

134. Ulrik Langen, *Ritual, symbol, tekst og praksis*, i: Ulrik Langen (red.), *Ritualernes magt*, 2002, s. 13-46.

English summary

From 1551 to 1686 a total of 73 »Extraordinary penitence- and prayer-days« were held in Denmark. Through repentance, penance and prayer, these churchrituals aimed to appease God's anger and avoid catastrophes perceived as divine punishments (e.g. war, hunger, plague).

The prayer-days were originally instituted as a ritual supporting and integrating post-Reformation practices. They increased in frequency especially during the Nordic Seven Years' War and were afterwards, from the 1580s onwards, a common, if irregular, holiday. Extraordinary prayer-days were on average held biannually until 1686, when a new annual holiday known as *Store Bededag*, Great Prayer-Day, was introduced to replace them. Each extraordinary prayer-day lasted three consecutive days (from 1673 onwards three consecutive Fridays), during which church attendance and daytime fasting were mandated by law. They were normally held in spring.

Often regarded by historians as rigid, orthodox and unchanging, the prayer-days were in fact eminently adaptable, since the choice of Biblical excerpts to be used could be varied infinitely. The theme for each prayer-day sermon was decided by the bishop of Zealand and distributed among the clergy; usually, he would pick verses from both the Old and New Testament in a manner fitting the general political background at the time. Broadly speaking, in times of war, martial Bible texts were selected, while verses emphasising morals were preferred in peacetime.

In 1626, Christian IV suffered a major military setback during Denmark's involvement in the Thirty Years' War. Interpreting this as God's punishment of a sinful population, the practice of prayer-days was extended by establishing »ordinary prayer-days.« They were to be observed every Friday in the towns, and the first Wednesday of every month in the rural parishes, making them an exceptionally common expression of penitential theological thought (*Bußchristentum*). These ordinary prayer-days were held until well into the 18th century.

Bilag: skema over afholdte, tredages bededage

En egentlig årsag til bededagsafholdelse kan ikke gennemskues for hvert år, ligesom flere begrundelser ofte virkede sammen (f.eks. »krig, dyrtid, sygdom«). Datiden behøvede heller ikke nogen ydre årsag; i brevene fra kongerne og biskopperne går generiske formler som »Guds retfærdige vrede og vore mangfoldige synders velfortjente straf« igen som fuldt tilstrækkelige begrundelser for afholdelsen af bededage.

I denne tabel er det alligevel forsøgt at notere de formentlig vigtigste årsager til bededagsafholdelse. Det er kun muligt i tilfælde hvor aktørerne selv har angivet grunden, eller den kan udledes af omstændighederne med en vis sandsynlighed. De øvrige år er blot angivet »Vore synders velfortjente straf,« bodskristendommens grundholdning til tidens dårligdomme.

År	Dato	Primære årsag
1551	1.-3. december	Kirkelig disciplin
1552	?	»Vore Synders velfortjente straf«
1553	20.-22. marts	Sygdomsepidemi
1554	?	Sygdomsepidemi, krig i Tyske Rige
1555	1.-3. april	»Vore Synders velfortjente straf«
1556	29.-30. juni – 1. juli	Solfør mørkelse, komet
1558	7.-9. februar	Splid blandt protestanter i Tyskland
1559	6.-8. marts	Christian III's begravelse
1559	29.-31. maj	Ditmarskertoget
1560	4.-6. marts	»Vore Synders velfortjente straf«
1561	3.-5. februar	»Vore Synders velfortjente straf«
1562	?	»Vore Synders velfortjente straf«
1563	12.-14. juli	Syvårskrigens optakt
1563	?	Sejr i slaget ved Mared
1564	29.-31. maj	Syvårskrigen
1564	14.-16. august	Kongens indtog i Sverige
1565	18.-20. juni	Syvårskrigen
1565	?	Fremrykning mod fjenden
1566	25.-27. marts	Syvårskrigen

1566	20.-22. maj	Syvårskrigen
1566	28.-30. oktober	Syvårskrigen
1569	3.-5. oktober	Syvårskrigen; ny sjællands biskop?
1578	27.-29. januar	Havfruen Ibrant, komet
1581	27.-28. februar – 1. marts	Komet
1583	28.-30. januar	»Vore Synders velfortjente straf«
1583	18.-20. november	Sygdomsepidemi
1585	25.-27. januar	Sygdomsepidemi
1586	7.-9. februar	»Vore Synders velfortjente straf«
1587	27.-29. marts	»Vore Synders velfortjente straf«
1588	5.-7. februar	»Vore Synders velfortjente straf«
1589	17.-19. februar	Frederik IIs død
1590	2.-4. februar	»Vore Synders velfortjente straf«
1591	8.-10. februar	»Vore Synders velfortjente straf«
1592	31. januar – 1.-2. februar	»Vore Synders velfortjente straf«
1593	5.-7. februar	Sygdomsepidemi
1594	4.-6. februar	Sygdomsepidemi
1595	24.-26. marts	Sygdomsepidemi
1596	22.-24. marts	Christian IVs kroning
1597	16.-18. marts	»Vore Synders velfortjente straf«
1599	7.-9. februar	»Vore Synders velfortjente straf«
1600	5.-7. marts	»Vore Synders velfortjente straf«
1601	28.-30. oktober	»Vore Synders velfortjente straf«
1604	28.-30. marts	Optakt til planlagt krig?
1608	27.-29. april	Prins Christians kåring til tronfølger
1610	6.-8. februar	Prins Christians hyldning
1611	28.-30. august	Kalmarkrigen
1612	8.-10. juli	Kalmarkrigen
1617	3.-5. februar	Reformationsjubilæum
1619	16.-18. marts	Tyske protestanternes trængsler
1621	14.-16. marts	Tyske protestanternes trængsler; Trediveårskrigen skygger

1623	4.-6. marts	Trediveårskrigens skygger
1625	21.-23. marts	Optakt til Kejserkrigen
1626	15.-17. marts	Kejserkrigen
1627	2.-4. oktober	Kejserkrigen; Danmarks trængte situation
1631	27.-29. april	»Vore Synders velfortjente straf«
1639	5.-7. marts	Truslen fra Trediveårskrigen
1644	3.-5. juni	Torstenssonfejden
1645	23.-25. juli	Torstenssonfejden
1648	7.-9. juni	Christian IVs død
1650	28.-30. oktober	»Vore Synders velfortjente straf«
1652	15.-17. december	Sydomsepidemi
1655	21.-23. marts	Sydomsepidemi
1657	29.-30. april – 1. maj	Optakt til krig
1664	15-17. april	Tyrkernes indfald i Tyske Rige
1673	15., 22., 19. august	Stigende spændinger mellem Danmark og Sverige
1675	17., 24. september, 1. oktober	Skånske Krig
1676	2., 9., 16. juni	Skånske Krig, landgangen på Gotland
1677	4., 11., 18. maj	Skånske Krig
1678	19., 26. april, 3. maj	Skånske Krig
1679	28. marts, 4., 11. april	Skånske Krig
1682	3., 10., 17. maj	»Vore Synders velfortjente straf«
1683	27. april, 4., 11. maj	»Vore Synders velfortjente straf«
1684	18., 25. april, 2. maj	»Vore Synders velfortjente straf«